

ΈΜΦΥΛΟΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΚΕΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΣΤΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ¹

Σωτηρία Καρασιώτου²

Εισαγωγή

Αντικείμενο της έρευνας είναι η σχέση έμφυλου σώματος και αμειβόμενης εργασίας και κεντρικό ερώτημα πώς εμφυλοποιείται η εργασία και σωματοποιούνται τα έμφυλα υποκείμενα στους χώρους εργασίας. Πεδίο έρευνας αποτελούν οι χώροι της συμβολικής οικονομίας – οι χώροι, δηλαδή, της εμπορευματοποιημένης πολιτισμικής παραγωγής και κατανάλωσης (Zukin 1995). Συγκεκριμένα, εστιάζω στα καφέ και μπαρ, έναν τύπο χώρων εργασίας όπου τα υποκείμενα εννοιοποιούνται σε μια σειρά συναλλαγών και αλληλεπιδράσεων που είναι ταυτόχρονα υλικές [οικονομικές] και συμβολικές [πολιτισμικές]. Η προσέγγιση αποτελεί προσπάθεια συνάρθρωσης της έννοιας της κουλτούρας με εκείνη της οικονομίας (Βαΐου κ.ά. 2002) και οι πρακτικές που παράγουν τα προϊόντα και τις υπηρεσίες προς κατανάλωση προσεγγίζονται ως πραγματώσεις σημασιοδοτήσεων, σχέσεων και αναπαραστάσεων, δημιουργώντας μία αμοιβαία διαδικασία (ανα)παραγωγής πρακτικών και νοημάτων και μια άμεση συσχέτιση εργασίας και έμφυλων ταυτοτήτων.

Μεθοδολογικά η προσέγγιση τοποθετείται στο πεδίο της *ποιοτικής έρευνας*, ενώ χρησιμοποιείται ως βασική μέθοδος η *ποιοτική συνέντευξη* με εργαζόμενες σερβιτόρες και η *επιτόπια παρατήρηση* στους χώρους ερ-

γασίας. Η κάθε περίπτωση μελέτης είναι πολύ συγκεκριμένα τοποθετημένη –κοινωνικά, πολιτισμικά και γεωγραφικά– και, επομένως, το νόημα της συμπυκνώνεται στη συγκρότησή της ως το ιζηματοποιημένο αποτέλεσμα των κοινωνικών δομών, διαδικασιών και σχέσεων.

Εννοιολογική θεώρηση

Στο θεωρητικό επίπεδο της έρευνας θα χρησιμοποιήσω τρεις εννοιολογικές θεωρήσεις. Η πρώτη αφορά την εμφυλοποίηση της εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών, η δεύτερη τη σχέση σώματος και φύλου και η τρίτη τη σχέση σώματος και κεφαλαίου.

Η εμφυλοποίηση της εργασίας προσεγγίζεται κυρίως μέσα από το έργο της φεμινίστριας γεωγράφου L. McDowell (1997, 2009). Η McDowell αμφισβητεί την κυρίαρχη «ρητορική ριζικής αλλαγής» η οποία επικρατεί στις αφηγήσεις σχετικά με το τι άλλαξε στις εργασιακές σχέσεις και συνθήκες στις κοινωνίες του δυτικού κόσμου με το πέρασμα στις μετα-βιομηχανικές οικονομικές σχέσεις και τη μεγάλη ανάπτυξη του τομέα υπηρεσιών και εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο η εμφυλοποίηση της εργασίας συγκροτείται μέσα από σχέσεις, νοηματοδοτήσεις και αναπαραστάσεις που συνδέονται με την κυρίαρχη διάκριση *αμειβόμενης* και *μη-αμειβόμενης εργασίας*.

1. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, ΔΠΜΣ Πολεοδομία-Χωροταξία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, Ιούλιος 2014, επιβλ.: Βαΐου Ντίνα.

2. soti_arch@yahoo.com

Η σχέση σώματος και φύλου εξετάζεται μέσα από τη θεωρία της *επιτελεστικότητας του φύλου* της J. Butler (2006, 2008[1993]) η οποία υποστηρίζει ότι το έμφυλο υποκείμενο συγκροτείται μέσα από μια καθημερινή, στιλιζαρισμένη διαδικασία επανάληψης πράξεων, οι οποίες επιτελούνται, επιβεβαιώνοντας έμφυλα κανονιστικά πρότυπα και παράγουν τελικά το φύλο ως ένα ιζηματοποιημένο αποτέλεσμα, τοποθετώντας τις διαδικασίες σωματοποίησης εντός μιας κυρίαρχης *ετεροσεξουαλικής μήτρας σχέσεων*. Αντλώντας από αυτήν τη σκέψη, οι εργασιακές διαδικασίες εξετάζονται εδώ ως διαδικασίες έμφυλης επιτελεστικότητας και αναζητούνται οι τρόποι μέσω των οποίων τα εργασιακά υποκείμενα αναπαράγονται ως συγκεκριμένες αρρενωπότητες και συγκεκριμένες θηλυκότητες.

Τέλος, η σχέση σώματος - κεφαλαίου εξετάζεται μέσα από τη σκέψη του Harvey (2000) και του Bourdieu (1986, 2006[1980]). Εδώ, επιχειρείται μια σύνδεση ανάμεσα στην ανάλυση του Harvey σχετικά με τους τρόπους που συγκροτείται το σώμα υπό τις καπιταλιστικές εργασιακές σχέσεις, στα τρία στάδια της ανακύκλωσης του *μεταβλητού κεφαλαίου* – παραγωγή, συνδιαλλαγή και κατανάλωση – και τη θεωρία του Bourdieu για το *ενσώματο πολιτισμικό κεφάλαιο* – μιας άυλης, δηλαδή, μορφής κεφαλαίου που συσσωρεύεται επιτελεστικά, λειτουργεί συμβολικά και εσωτερικοποιεί εντέλει τις συνθήκες ανάδυσσης των έμφυλων υποκειμένων.

Το νήμα που συνδέει τις τρεις παραπάνω θεωρήσεις είναι ο *χώρος*. Προκειμένου να διερευνηθεί η αμοιβαία σχέση (ανα)παραγωγής εργασιακών πρακτικών και έμφυλων νοηματοδοτήσεων συγκροτείται μία θεώρηση του χωρικού που αντλεί από τις προσεγγίσεις της Massey (2001), του Lefebvre (1991[1974]) και του Harvey (2005). Έτσι, το χωρικό προσεγγίζεται

ως συνεχώς *εν τω γίνεσθαι* (Massey 2001) μέσα από μια διαλεκτική σχέση αναπαραγωγής με το κοινωνικό – ως μια ανοιχτή συνθήκη που συγκροτείται από διαφορετικά χωρικά πλαίσια ανάμεσα στα οποία ολισθαίνουμε συνεχώς: ο χώρος ως χωρικές πρακτικές, ως αναπαραστάσεις και ως χώρος αναπαραστάσεων (Lefebvre 1991[1974]) σε απόλυτη, σχετική και σχεσιακή διάσταση (Harvey 2005).

Εμπειρική ανάλυση: το πεδίο έρευνας και οι συνεντεύξεις/αφηγήσεις των εργαζομένων

Οι μελέτες περίπτωσης της έρευνας – τα τέσσερα καφέ και μπαρ – αποτελούν παραδείγματα χώρων της συμβολικής οικονομίας του κέντρου της Αθήνας. Πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με πέντε εργαζόμενες σε αυτούς τους χώρους, ενώ προηγήθηκε μία συζήτηση με μια «προνομιακή πληροφορήτρια» (βλ. Βαΐου κ.ά. 2002).

Οι βασικές θεματικές διερεύνησης που διαμορφώθηκαν είναι το σέρβις ως επαγγελματική επιλογή μέσα στο γενικότερο βιογραφικό πλαίσιο ζωής, οι σχέσεις με τα υπόλοιπα υποκείμενα του εργασιακού χώρου, καθώς και οι πρακτικές που υλοποιούν τις σχέσεις αυτές: καθήκοντα, κινήσεις, ρουτίνες, συζητήσεις, διεκδικήσεις, ο καταμερισμός εργασίας, οι εργασιακές πρακτικές ως διαδικασίες σωματοποίησης – και το πώς γίνονται αντιληπτά ή κατασκευάζονται τα προσόντα και η σύνδεση των πρακτικών αυτών με τον χώρο – αλλά και ο τρόπος με τον οποίο βιώνουν οι ερευνώμενες τον χώρο στην υλική και συμβολική του διάσταση. Μέσα από την ανάλυση των αφηγήσεων και την εμπειρική διεύρυνση αναδείχθηκαν ορισμένα σημεία τα οποία επανατοποθετούν τις αρχικές θεωρήσεις. Παρακάτω παρατίθενται μαζί με αποσπάσματα από τις αφηγήσεις των εργαζομένων:

Η εργασία στο σέρβις αποτελεί για τις ερευνώμενες μια περιστασιακή δουλειά, η οποία όμως στις παρούσες οικονομικοεργασιακές συνθήκες «κανονικοποιείται» και μετατρέπεται σε βασική πηγή επαρκούς εισοδήματος και σημαντικό παράγοντα οργάνωσης της κοινωνικής τους ζωής.

«Παρεμπιπτόντως χτες έκλεισα ένα χρόνο... και είναι περίεργο γιατί όταν πήγα είπα... ξέρεις... θα φύγω νωρίς, δηλαδή κάτι θα βρεθεί, ψάχνω παράλληλα... ψάχνω... ψάχνω... κατά βάση κοιτάω για δουλειές γραφείου, γραμματειακή υποστήριξη, τέλος πάντων οτιδήποτε θα μπορούσε να είναι τέτοιας φύσεως (...) αλλά δεν πρόκειται να αφήσω το καφέ αν δεν βρω κάτι άλλο. Γιατί καλώς ή κακώς βγαίνει τώρα. (...) Εδώ είμαι αυτόνομη υπό την έννοια ότι νοίκιασα δικό μου σπίτι, γενικά είναι λίγα τα έξοδα, μου φτάνει για να περνάω τον μήνα μου, να συντηρώ το αυτοκίνητο μου... εντάξει έχει μεταβληθεί η ζωή μου αρκετά γιατί πλέον είναι δικά μου τα έξοδα, όλα... όμως βγαίνει κοντά στραβά».

Οι εργαζόμενες συνήθως αντιμετωπίζουν την ελαστική και ευέλικτη μορφή της εργασιακής σχέσης ανάμεσα σε αυτές και τους/τις εργοδότες/τριες ως θετικό, καθώς θεωρούν ότι τους επιτρέπει να επενδύουν χρόνο σε προσωπικές δραστηριότητες, σπουδές και ασχολίες.

«... κι επειδή είναι λίγο φλου και το πρόγραμμα και οι μέρες δουλειάς μπορείς να το ρυθμίσεις στην πορεία, δηλαδή αν δεις ότι χρειάζεσαι περισσότερα χρήματα, μπορείς να ζητήσεις να δουλεύεις μια επιπλέον μέρα, αν δεις ότι είσαι εντάξει μπορείς να μειώσεις τις μέρες σου, οπότε υπάρχει λίγο αυτό το... μη δεσμευτικό που νομίζω όλους τους βολεύει...».

Στο πλαίσιο αυτό, σπάνια διεκδικούν τα εργασιακά τους δικαιώματα και σε ακόμη μικρότερο βαθμό οργανώνονται σε κάποιο εργατικό σωματείο ή συνδικάτο του κλάδου.

«Εντάξει, τώρα εκεί η δουλειά ήτανε... φίλοι όλοι... φίλοι; ... θέλω να πω ήταν στην ηλικία μας όλοι, με τις βλακειές, με... δεν ήταν κανένα αφεντικό, με όλα τα λάθη βέβαια μέσα... ξέρεις ενώ μου άρεσε, από την άλλη πιο εύκολα υπομένεις χαζομάρες...».

«... είναι για μένα ένα ερώτημα κιόλας πώς μπορείς να παρέμβεις στον ίδιο χώρο που εργάζεσαι... είναι πολύ μεγάλο το ζήτημα αυτό, εγώ δεν το έχω λήξει... και ειδικά όταν μιλάμε για έναν άνθρωπο που είναι και φίλος, συγγενής σου...».

Παρ' όλα αυτά δεσμεύονται στις διαδικασίες, στα καθήκοντα και στις απαιτήσεις της εργασίας καθημερινά και με κόπο, συμβάλλοντας έτσι στην παγίωση και νομιμοποίηση των άνισων εργασιακών σχέσεων εξουσίας και καθεστώτων εκμετάλλευσης.

«... όχι... δεν μου αρέσει καθόλου... αλλά θα σου πω κάτι... εκτιμώ πάρα πολύ το γεγονός ότι βιοπορίζομαι από αυτό, για αυτό και προσπαθώ να είμαι καλά και με τον εαυτό μου και με τους άλλους γύρω μου...».

Ταυτόχρονα, διερευνώντας τις στρατηγικές πρόσληψης των επιχειρήσεων στις οποίες εστίασε η έρευνα αλλά και τις διαδικασίες αναζήτησης εργασίας από τη μεριά των ερευνώμενων, διαπιστώθηκε η χρησιμοποίηση ενός ευρύτερου φιλικού/οικογενειακού δικτύου το οποίο λειτουργεί ως «δεξαμενή» εργατικού δυναμικού ανάλογα με τις ανάγκες της επιχείρησης και τις ανάγκες των εργαζομένων ανά εποχή.

«... δούλενε μια φίλη μου εκεί, οπότε εγώ πήγαινα συχνά να βλέπω τη φίλη μου... σε κάποια φάση χρειαζόμουν λεφτά... ε, με ήξεραν ήδη... εγώ νομίζω ότι έπαιξε και το ότι υπήρχε ένα κλίμα εμπιστοσύνης... ε, κι έτσι πήγα (...) δεν είναι πολύ εύκολο να περάσεις και να σε πάρουνε...».

«... έτυχε και η ιδιοκτήτρια να είναι νονά μου κι έφυγε μια κοπέλα και μου είπε "Αν θες, έλα να δοκιμάσουμε

κ.λπ. ..." οπότε εντάξει σχετικά με το φιλικό κλίμα σε αυτό το κομμάτι...».

Το δίκτυο αυτό εξασφαλίζει για τους/τις εργοδότες/-ριες την αίσθηση της εμπιστοσύνης ως προς τα πρόσωπα των εργαζομένων, διαμορφώνοντας στους χώρους εργασίας σχέσεις τις οποίες οι ερευνώμενες βιώνουν με αμφιθυμία, ως οριακές ανάμεσα στο τυπικό (επαγγελματικό) και το άτυπο (φιλικό/ οικογενειακό).

«(...) γιατί το νοιάζομαι το μαγαζί γιατί τα δύο κιόλας παιδιά είναι φίλοι αδελφικοί. Οπότε το νοιάζομαι...».

Οι σχέσεις αυτές διαπλέκονται συχνά με μια έμφυλη αίσθηση ασφάλειας από τη μεριά τους απέναντι σε «κινδύνους» –υπαρκτούς και μη– παράγοντας με τον τρόπο αυτόν έμφυλες αναπαραστάσεις σχέσεων εξουσίας σε κλίμακα πόλης και δημόσιας σφαιράς.

«(...) Δεν ξέρω, ίσως επειδή είναι και πολύ ασφαλές το περιβάλλον, ξέρεις είναι όλοι φίλοι και αυτά, αν γίνει κάτι ξέρεις ότι έχεις από πίσω σου πέντε, όχι έναν να επέμβει, πέντε... δεν είσαι μόνη σου, ξεκάρφωτη...».

«...αν κάτι υπάρχει από άποψη ασφάλειας είναι αργά τη νύχτα... τα διπλάνα μαγαζιά είναι φίλοι της και έχουν άντρες ιδιοκτήτες, οπότε υπάρχει ένα... άμα γίνει κάτι (...))».

Η εργασιακή καθημερινότητα στους συγκεκριμένους χώρους οργανώνεται από τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες και κυρίως από τους τρόπους με τους οποίους αυτά επιτελούνται από τα διαφορετικά υποκείμενα, ατομικά και συλλογικά.

«Οι αρμοδιότητές μου δεν ήταν ξεκάθαρες, και ακόμη δεν είναι 100% ξεκάθαρες... (...) και μετά στο κλείσιμο θα καθαρίσουμε λίγο το μαγαζί, θα σκουπίσουμε, θα μετρήσω το ταμείο μου... τονάλετα: μαζεύω σκουπίδια εγώ, αδειάζω τις σακούλες, τα μεταφέρει κάποιος αγόρι...».

Οι ρουτίνες των εργαζομένων ως σερβιτόρες συγκροτούνται βάσει του έμφυλου καταμερισμού εργασίας που

κυριαρχεί στους χώρους και επαναλαμβάνονται μέσα από πρακτικές, κινήσεις, εκφράσεις και ομιλίες που παραπέμπουν σε έμφυλα κανονιστικά πρότυπα. Στη συνεχώς επανεπιβεβαιωτική επιτελεστικότητα τους τα πρότυπα αυτά υλικοποιούνται και παράγουν τα έμφυλα σώματα ως διανοήσιμα και κατανοητά εντός έμφυλων στερεοτυπικών ρόλων και σχέσεων εξουσίας.

«(...) γιατί ε; νομίζω, και τι θα κάνανε μετά τα αγόρια, θα δούλευαν σέρβις; ... μας βοηθάγανε, θα βγαίνανε, δεν είναι ότι δεν το κάνανε, έπρεπε να τους τραβήξεις λίγο όμως... αλλά να σου πω, να βγει κανονικά σερβιτόρος αγόρι... βράδυ μ... δεν ξέρω να παίζει ρόλο το ότι πήγαμε σε μια έτοιμη κατάσταση; αυτό ήτανε...».

Στον βαθμό που οι στερεοτυπικές αναπαραστάσεις σχέσεων σεξουαλικότητας, επιθυμίας και εξουσίας εξασφαλίζουν την επιχειρηματική επιτυχία των χώρων που αποτέλεσαν το πεδίο έρευνας, οι επικράτειες των πολιτισμικά διανοητών –ή μη– έμφυλων σωμάτων αποτελούν τα πλαίσια αξιολόγησης τους ως χρήσιμα και παραγωγικά.

«(...) σε κάποια φάση κάποια παιδιά σέρβιραν, αγόρια, αλλά... γενικά, εντάξει... και αυτό το ότι βάζεις κοπέλα δεν είναι απαραίτητα πιο ευγενική, πιο... δηλαδή στην ανάγκη θα βάλουνε αγόρι, αλλά ναι... απλά νομίζω ότι επειδή δεν μπορούνε να βάλουνε κοπέλα μέσα στο μπαρ λόγω δεξιοτήτων, δεν θα μπορούσε κάποια να είναι μέσα».

Όσο οι εργαζόμενες επιτελούν τα εργασιακά τους καθήκοντα κινητοποιούμενες από τα ρυθμιστικά πρότυπα της έμφυλης ετεροκανονικότητας, η εργασία που συσσωρεύεται ως μεταβλητό κεφάλαιο στο στάδιο της παραγωγής συμπυκνώνει συμβολισμούς, νοήματα και αναπαραστάσεις που προσδίδουν στο τελικό προϊόν προς κατανάλωση, δηλαδή στη συνολική

εμπειρία που παράγεται στους συγκεκριμένους χώρους, μεγαλύτερη αξία.

«... επειδή καλώς ή κακώς οι σερβιτόρες είναι το πρόσωπο του μαγαζιού, αυτές έρχονται σε επαφή με το 90% του κόσμου και είναι και λίγο υπεύθυνες για το αν θα ξανάρθει κάποιος στο μαγαζί σου ή όχι...».

«(...) γιατί το μαγαζί το πουλάς και συ με κάποιο τρόπο...».

Η επιτελεστικότητα του φύλου λειτουργεί στη συμβολική οικονομία και στις συγκεκριμένες παραγωγικές διαδικασίες ως ενσώματο κεφάλαιο που ιδιοποιείται από τους/τις εργοδότες/-ριες με άρρητους τρόπους.

«...γενικά αυτή προτιμάει κορίτσια (...) πλάσάρει ένα συγκεκριμένο στυλ το οποίο είναι κορίτσια που έχουν σπουδάσει, που έχουν μια κουλτούρα, που ακούνε τζαζ, κλασική κ.λπ. (...) νομίζω ότι είναι το στυλ αυτό που της αρέσει, να διαβάσει το βιβλίο της, να είναι ήσυχη, αυτό... και ευγενική (...) αλλά σίγουρα πλάσάρει ένα στυλ, λίγο γαλλικό, ιταλικό καφέ, το οποίο έτσι με αγόρι δεν ξέρω αν θα το κάλυπτε αυτό το πράγμα... δεν έχει δουλέψει ποτέ αγόρι εκεί...».

Στα πλαίσια αυτά, δεξιότητες και ικανότητες που οι εργαζόμενες έχουν αποκτήσει με διαφορετικούς τρόπους μέσα στον χρόνο, μέσω εργασιακής εμπειρίας, σπουδών, προσωπικών ενδιαφερόντων και δραστηριοτήτων, παρότι κεφαλαιοποιούνται στις παραγωγικές διαδικασίες, σε καμία περίπτωση δεν αναγνωρίζονται ως εργασιακά προσόντα.

«...στο σέρβις πρέπει να είσαι εντελώς ανειδίκευτος, δεν χρειάζεται να ξέρεις κάτι (...) νομίζω ότι η επαφή που έχω με τον κόσμο δεν έγκειται στο ότι έχω κάνει διάφορες δουλειές, έγκειται στο ότι ήμουν από παιδί, ας πούμε, κοινωνική...».

Εν τέλει οι εργαζόμενες αξιολογούνται ως «καλές στη δουλειά τους»

όταν επιτελούν το φύλο τους «σωστά» και με τον τρόπο αυτό σωματοποιούνται ως έμφυλα υποκειμένα στους χώρους εργασίας μέσα σε αλλά και ως μια μήτρα έμφυλων σχέσεων, η οποία παγιώνει την ετεροκανονική ηγεμονία στη συγκρότηση αυτού που αξιολογείται ως βιώσιμο, αποδεκτό, χρήσιμο και παραγωγικό σώμα.

«... τότε ο Κ. δεν μπορούσε να δεχτεί ότι Σάββατο βράδυ δούλευε η Ε. (...) Η Ε. είναι αγοροκόριτσο, μιλούσε έτσι... (...) αλλά ήτανε άμεση με τους πελάτες, την συμπαθούσαν όλοι και οι γυναίκες και οι άντρες (...) δηλαδή στη δουλειά της ήταν καλή, ήταν γρήγορη, δεν κουραζόταν, δεν παραπονιόταν ποτέ... απλά δεν τους άρεσε ας πούμε, το στυλάκι της, το ότι ερχόταν εντελώς απεριποίητη, παίζει να ερχόταν με το μαλλί... δεν την ένοιαζε, δεν βαφόταν ποτέ, όχι ότι το χρειαζόταν (...) απλά του Κ. δεν του άρεσε αυτή η κοπέλα για το μαγαζί του, ας πούμε...».

Επίλογος

Τα πεδία της εργασίας διαμορφώνονται μέσα από ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων και διαμορφώνουν σύνθετα καθεστάτα δύναμης και εξουσίας, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν την καθημερινότητα που διαμορφώνει τις ζωές των περισσότερων από εμάς που ζούμε και εργαζόμαστε στις πόλεις του δυτικού κόσμου. Για το λόγο αυτόν, αξίζει να ανιχνευθούν και να διερευνηθούν όλοι εκείνοι οι τρόποι με τους οποίους οι πρακτικές που λαμβάνουν χώρα στη μικρο-κλίμακα των χώρων εργασίας και στο μικρο-επίπεδο της καθημερινότητάς τους, στον βαθμό που γίνονται αντιληπτές ως πραγματώσεις σηματοδοτήσεων, αποτελούν στην ουσία πεδίο υλικοποίησης εξουσιαστικών σχέσεων και κανονιστικών ρυθμιστικών προτύπων στα σώματα αλλά και, ταυτόχρονα, το προνομιακό πεδίο

αντίστασης, διαπραγμάτευσης και ανατροπής των κυρίαρχων έμφυλων καθεστώτων.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Βαΐου, Ντ., Ν. Gregson, Κ. Simonsen (2002) «Πέρα από την αντιπαράθεση οικονομίας- κουλτούρας στην Ευρωπαϊκή συζήτηση για το χώρο», Γεωγραφίες, (4), σσ. 9-29.
- Bourdieu, P. (1986) «The Forms of Capital», στο J. Richardson (επιμ.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (2006 [1980]) Η αίσθηση της Πρακτικής, μφτρ. Θ. Παραδέλλης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Butler, J. (2006) «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία» στο Α. Αθανασίου (επιμ.), Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική. Αθήνα: νήσος.
- Butler, J. (2008 [1993]) Σώματα με σημασία, μφτρ. Π. Μαρκέτου. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Harvey, D. (2000) Spaces of Hope. Berkeley & Los Angeles: University of California.
- Harvey, D. (2005) Ο χώρος ως λέξη-κλειδί, Γεωγραφίες, 10, σελ. 21-42.
- Lefebvre, H. (1991 [1974]) The Production of Space, trans. D. Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell.
- Massey, D. (2001) Φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας. Αθήνα: Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ – Παπασωτηρίου.
- McDowell, L. (1997) Capital Culture. Wiley- Blackwell.
- McDowell, L. (2009) Working Bodies: Interactive Service Employment and Workplace Identities. Wiley-Blackwell.
- Wolkowitz, C. (2006) Bodies at Work. London Thousand Oaks N. Delhi: Sage Publications.
- Zukin, S. (1995) The Cultures of Cities. Oxford: Blackwell Publishers.